

KNIŽNÁ KULTÚRA V MICHALOVCIACH I.: PRÍSPEVOK K DEJINÁM TLAČE A KNIŽNÉHO OBCHODU DO 1. POLOVICE 20. STOROČIA¹

Marcela DOMENOVÁ

Abstract: *Book Culture in Michalovce I: A Contribution to the History of Printing and the Book Trade up to the First Half of the 20th Century.*

The study deals with research into book printing in Michalovce from the nineteenth century to the end of the Second World War, or up to 1950, focusing on the documentation of printers and, partly, publishers. On the basis of available sources and literature, it also records the activities of booksellers and bookbinders, especially for the first half of the twentieth century. Michalovce is presented within its historical context (demographic, ethnic, and religious conditions). The study builds on the research of V. Breza and partial findings by historians and bibliographers. It compares and supplements data, particularly concerning printers. Verified names of business owners and trades, together with the years of their activity, are clearly presented in the appendices. Of particular importance were printing houses whose owners were of Jewish origin. The period of the Second World War brought a deterioration in conditions and even a decline of the printing industry. The research is not yet complete; in a subsequent study, we will highlight and evaluate the book and periodical output of Michalovce printing houses and publishing enterprises.

Key words: Michalovce. History. Book culture. Nineteenth century. Twentieth century. Printers. Publishers. Booksellers. Bookbinders.

Výskum dejín knižnej kultúry zahŕňa niekoľko tematických okruhov, ktoré sú spojené s knihou ako nositeľom kultúry, počnúc jej vznikom – tvorbou (v materiálno-výrobnej oblasti ako je kníhtlač, knižná väzba; v umelecké oblasti ako je iluminácia / ilustrácia), ďalej distribúciou (ako publicistika, knižný obchod).² Tu v nadväznosti zohrávali a zohrávajú úlohu kníhkupectvá, no najmä nakladateľstvá a vydavateľstvá, ktoré zabezpečujú „kolobeh“ knihy v spoločnosti. Osobitný priestor má i publicistika, kritika, knižnice, recepcné oblasti (čítanie, čitateľská kultúra, gramotnosť) a ich vzťah ku knihe, ďalej kultivácia človeka, prezentácia, uchovávanie i budovanie vzdelanosti. Vcelku teda výskum problematiky predstavuje súbor procesov spojených s napĺňaním funkcie knihy v jednotlivých etapách historického vývoja spoločnosti.

V tejto štúdii sa zameriavame len na niekoľko okruhov, a to v kontexte dejín kníhtlačiarstva, nakladateľstva / vydavateľstva a čiastočne na dejiny knižnej distribúcie, kníhkupectvá a knihárstva (doložené podniky a ich produkcia), ktoré sledu-

1 Štúdia je čiastkovým výstupom z referátu (Knižná kultúra v Michalovciach), ktorý odznel na odbornom seminári: História knihovníctva v Michalovciach, 8. 10. 2025.

2 Knižná kultúra [online]. Encyclopaedia Beliana. In <https://beliana.sav.sk/heslo/knizna-kultura> (cit. 28. 10. 2025).

jeme v Michalovciach od konca 19. storočia vrátane 1. polovice 20. storočia,³ a to na základe dostupných informačných zdrojov.⁴ Keďže ide o širokú tému, pokúšame sa nadviazať na doterajší známy a čiastočne i publikovaný výskum, bibliografie, ktorý na základe novších poznatkov čiastočne modifikujeme a dopĺňame s prepojením cez doložené vybrané tituly (periodiká).⁵ V rámci dostupnej prehľadovej spisby⁶ evidujeme relevantné informácie o lokalite Michalovce len zriedka, resp. okrajovo. Základnými sú pre pochopenie existencie kníhtlačiarní a vydavateľstiev práce spojené s menom Jozef Repčák – historický kontext⁷ alebo Vojtech Breza – prehľad tlačiarní.⁸

Historický kontext

K problematike je potrebný stručný exkurz k demografickým, národnostným i cirkevným pomerom, ktoré podopierajú i potrebu existenciu tlače a jej možných či cielených recipientov (vzdelanie, sociálna stratifikácia a pod.) v nastolených hospodárskych pomeroch doby. Tie odrážajú kultúrne pomery, existenciu miestnych kníhtlačiarní, potrebu knižnej produkcie i periodickej tlače pre miestnych recipientov, tematické zameranie produkcie a jazykovú skladbu.

- 3 Relevantný je až koniec 19. storočia, bádateľmi označený ako „obdobie priemyselnej revolúcie“ (1870 – 1917), obdobie 1. ČSR, medzivojnové Československo, obdobie druhej svetovej vojny a čiastočne roky po nej.
- 4 Mimo okruhu záujmu ostáva dokumentovanie doložených knižníc, napr. cez Magyar Minerva A Magyarországi Múzeumok És Könyvtárak Czimkönyve. Dejinám knižníc ako takých, napr. počnúc PASIAR, Štefan. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 476 s.; PASIAR, Štefan. *Dejiny slovenských ľudových knižníc*. Martin: Osveta, 1957. 233 s. Ku knižniciam v Michalovciach evidujeme len niekoľko príspevkov od súčasných historikov. Pozri napr. MIŠÍKOVÁ, Alena. Knižnica Antona Sztárayho a zariadenie kaštieľa v Michalovciach koncom 19. storočia. In Marcela Domenová (ed.). *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2014, s. 110-118; MOLNÁR, Martin. Ján Murín a jeho snahy o záchranu šľachtických knižníc. In *História Michaloviec V. : Gymnázium v Michalovciach v prvej polovici 20. storočia*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2022, s. 97-102; MOLNÁR, Martin. Knižnica. Literatúra. In *História Michaloviec VI. : Umenie v Michalovciach do roku 1950*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2023, s. 55-73.
- 5 Časť výskumu bude publikovaná v samostatnej štúdii Knižná kultúra v Michalovciach II. so zameraním na periodickú tlač.
- 6 VALACH, Július. *Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 1987. 216 s.; REPČÁK, Jozef. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: „Tlač“ svojpomocné združstvo kníhtlačiarní, 1948. 157, [2] s. – nevenoval sa Michalovciam; SOMMER, Štefan. *Dejiny kníhtlačiarní na Slovensku 1440 – 1939*. Bratislava: Odborné učňovské školy a ŠUR, 1939. 11 s. – reálne sa venuje problematike do novoveku; JARON, Karel. Kníhtlač na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Ročenka československých kníhtlačiarní*, roč. 18, 1935, s. 85-87.
- 7 REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 465-506.
- 8 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997. 214 s.

Počet obyvateľov mestečka Michalovce mal stúpajúcu tendenciu. Kým v polovici 19. storočia bol počet obyvateľov vyše 2 000, koncom storočia raz toľko.⁹ K roku 1910 sa údaje líšia (2 960) resp. presnejšie 6 120 obyvateľov.¹⁰ K roku 1919 v župnom meste Michalovce bývalo 8 857 obyvateľov.¹¹ V medzivojnovom Československu stúpol počet obyvateľov na vyše 11 000 obyvateľov (napr. v roku 1921 sa bádateľmi uvádza číslo 8 863, v roku 1930 šlo o 11 602, v roku 1935 o 11 688). Napriek obrovským vojnovým stratám (okolo 4 550 osôb) Michalovce rástli počtom obyvateľstva a ponechali si prvenstvo na Zemplíne, napríklad v roku 1940 mali 14 213 obyvateľov (1 832 domov), v roku 1950 šlo o 11 412, v roku 1955 už o 14 451 obyvateľov.¹²

Zamestnanosť v priemysle v Michalovskom okrese nebola veľmi vysoká ani do 2. svetovej vojny,¹³ nezamestnanosť nevyriešilo ani vysťahovalectvo do USA.¹⁴ Rast obyvateľstva bol citeľný, bol podporený stálym prisťahovalectvom, pracovnými silami, ktoré tu hľadali obživu.

V 2. polovici 19. storočia došlo k etnickým, resp. národnostným zmenám v skladbe obyvateľstva. V roku 1851 bolo mestečko charakterizované ako slovensko-ruské (rusínske). V roku 1881 bolo 2 382 Slovákov, 727 Nemcov, 695 Maďarov, 15 Rusínov a i. V roku 1900 bolo 2 659 Maďarov, 1 659 Slovákov, 438 Nemcov, štyria Rusíni, jeden Chorvát a i. (zrejme Rómovia – vtedy Cigáni). V roku 1910 boli v Michalovciach najpočetnejší Maďari (obyvateľstvo bolo pomaďarčené, k etnickým Maďarom sa napr. hlásili aj Židia), po nich Slováci (1 586) a Nemci (542), Rusíni (25), Rumuni (10). Inú národnosť malo 165 obyvateľov (medzi nimi dominovali Cigáni a Poliaci).¹⁵

-
- 9 Ide o 2 122 (k roku 1851), 2 659 (1863), 3 516 (1869), 3 969 (1881) a 4 906 (1900) obyvateľov. Pozri: KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 155.
 - 10 Iný zdroj k 1910: v Michalovciach žilo dokopy 6 120 ľudí podľa sčítania obyvateľov a domov v rámci rakúsko-uhorskej monarchie. HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 7. Autori: Václav Ihnát, Martin Molnár, Matej Starják. V obsahu nie je uvedené, kto je autorom ktorej časti.
 - 11 V meste bolo 513 domov. Pozri HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 49; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 172.
 - 12 Lexikón obcí Slovenskej republiky. Štátny štatistický úrad. Bratislava 1942. Údaje prevzaté podľa Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9054> (cit. 23. 09. 2025). *Almanach Zemplína : Michalovce 1056 – 1956*. Michalovce: OV KSS, 1958, s. 66.
 - 13 Napr. 1926 bol počet pracovníkov v priemysle 167; v roku 1930: 323, 1937: 185 a ani po nej (napr. v roku 1946: 458, 1949: 582, 1951: 916, 1952: 1 047, 1955: 2 799).
 - 14 *Almanach Zemplína : Michalovce 1056 – 1956*. Michalovce: OV KSS, 1958, s. 40-41, 61; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 155-156, 172.
 - 15 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 156; HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II.: Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 7.

Ak by sme sa zamerali na národnostnú štruktúru obyvateľov Michaloviec po vzniku 1. ČSR, tak v roku 1921 dominovala národnosť československá (2 800), potom židovská (2 292), maďarská (944), ruská / rusínska (533), nemecká (83), resp. iná (15 – najskôr Bulhari, Rumuni, Poliaci) a cudzincov bolo 684. Šlo o cudzích štátnych príslušníkov (napr. Maďari, Židia) s trvalým pobytom v meste, ale bez československého štátneho občianstva. V roku 1930 to bolo podobne, zastúpenie mala národnosť československá (7 614), ďalej židovská (2 196), maďarská (467), nemecká (315), ruská / rusínska (192), iná (17) a cudzincov bolo až 801.¹⁶

Z pohľadu vývoja konfesionalnej štruktúry dominovala rímskokatolícka konfesia, po nej gréckokatolícka. Židia predstavovali druhú najpočetnejšiu konfesiю po rímskokatolíckych veriacich už koncom 19. storočia. Šlo o ortodoxnú židovskú náboženskú obec. Popri protestantoch (augsburského a helvétskeho vyznania) pravoslávni (ortodoxní) veriaci predstavovali začiatkom 20. storočia novú konfesiю. Išlo spravidla o Rumunov, zrejme aj Srbov a Bulharov. V období 1. ČSR rímskokatolícka a gréckokatolícka cirkev určovali náboženský charakter mesta (Tabuľka 1). Židovské obyvateľstvo stúpalo prirodzeným prírastkom, pripojením obce Stráňany k Michalovciam, ale aj migráciou z okolia – vidieka a z Podkarpatskej Rusi.¹⁷ Práve z radov židovskej komunity pochádzajú aj nami sledovaní tlačiarci a ich doložená produkcia. Stav sa zmenil vojnovými udalosťami, po oslobodení Michaloviec sa vrátilo približne len 120 príslušníkov,¹⁸ no ich pobyt a počet limitovali nastolené pomery a emigrácia do Izraela.

Ku sklonku monarchie boli Michalovce v Zemplínskej župe centrom okresu. Nachádzal sa tu slúžnovský úrad, verejný notársky úrad, okresný kráľovský súd, kráľovský daňový úrad, inšpektorát finančnej stráže, poštový i telegrafický úrad. Do mestečka viedla železnica.¹⁹ V rokoch 1919 – 1922 bol úrad Zemplínskej župy presťahovaný do Michaloviec,²⁰ ktoré boli jedinou veľkou obcou²¹ v župe. Michalovský slúž-

-
- 16 MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 206.
 - 17 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 173; MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 211.
 - 18 Bližšie o židovskej náboženskej obci po 2. svetovej vojne pozri BELEJ, Milan. Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 332-334.
 - 19 HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 11.
 - 20 HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 52, 57, 59-64, 67-68. V roku 1924 vznikla Košická župa (XX. veľžupa) so sídlom v Košiciach. Bližšie o udalostiach po vzniku ČSR v lokalite pozri MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 193-205.
 - 21 Mal dvojakú administratívu – samosprávnú (obecné zastupiteľstvo – obecný úrad, prostredníctvom obecného zastupiteľstva, obecnej rady, richtára (od 1923 starostu) a štátnu (obecný notár).

novský okres riadil okresný slúžnovský úrad so sídlom v Michalovciach. V rokoch 1940 – 1944 boli Michalovce súčasťou šarišsko-zemplínskej župy so sídlom v Prešove.

Tabuľka 1. *Cirkev – konfesijné pomery – prehľad k vybraným rokom*²²

Rok	Rímsko-katolíci	Gréckokatolíci	Židia/Izraeliti	Ev. a. v.	Reformovaní (kalvíni)	Ortodoxní/pravoslávni	Iné/ bez vyznania
1828	1 852		182	84 protestantov			
1851	1 280	612	170	60 evanjelici oboch konfesií		-	-
1869	1 703	845	858	73	37	-	-
1881	1 793	896	1 094	130	55	-	-
1900	2 013	1 200	1 419	94	179	-	-
1910	2 365	1 422	1 976	90	252	15	-
1921	2 744	1 557	2 694	135	142	-	79
1930	4 723	2 809	3 368	161	219	-	304

V roku 1869 bolo celkovo 2 050 pracujúcich obyvateľov, v lokalite sa remeslom živilo 379 dospelých osôb, vo všetkých odvetviach remeselnej a továrenskej výroby pôsobilo 262 podnikateľov. Vo výrobných podnikoch bol zamestnaných 455 osôb. Z remeselníkov sa šiesti venovali rozmnožovacím prácam, najskôr tlačiarenského charakteru.²³

V hospodárskych pomeroch do roku 1918 dominovala priemyselná, remeselná produkcia nad poľnohospodárstvom. Napríklad k roku 1910 bolo registrovaných 381 výrobných podnikov. Najväčšiu časť z nich predstavovali malé remeselnícke dielne, kde pracoval len ich majiteľ. Pred 1. svetovou vojnou bol v mestečku moderný parný mlyn, pivovar, tehelňa, továreň na kachle a i. Pôsobila tu Michalovská sporiteľňa, priemyselná a obchodná banka (v roku 1916 sa zlúčila so Zemplínskou sporiteľňou, a. s.), Michalovská hospodárska banka a i. Z tlačiarň sa v literatúre uvádza, resp. vyzdvihuje len Landesmannova tlačiareň a nakladateľstvo (resp. len ako kníhtlačiareň) či fotoateliér B. Herczika, ktoré odrážali potreby novej doby.²⁴ Podľa prehľadu o výrobných podnikoch priemyselného a živnostenského cha-

- 22 Údaje prevzaté z HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 19-21; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 137, 156-157, 172-173; MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 207.
- 23 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 151-152.
- 24 HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II. : Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 11-26; ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I. : Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017, s. 62; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 153, 169. Literatúra uvádza formu mena aj ako Landesman.

rakteru z roku 1934 vyplýva, že v nami sledovaných profesiách sú doložení štyria kníhtlačiari a štyria kníhviazači. Pri obchodoch (predajniach) sú doložené kníhkupectvá a predaj papiera v šiestich prípadoch.²⁵

Zo spolkov a združení do roku 1918 je známejší Dobrovoľný hasičský zbor; Červený kríž, Kasíno, spomedzi kresťanských spolkov a združení sú doložené Spolok Srdca Ježišovho, Škapuliarska spoločnosť, Ctiteľia svätého Dominika alebo Ružencová spoločnosť. V roku 1920 rozpustil župan Zemplínskej stolice päť spolkov, ktoré neakceptovali novú jazykovú situáciu. Doložená je činnosť telocvičného spolku Sokol (1919), odbočky Československého Červeného kríža (od 1920), Miestneho odboru Matice slovenskej (1920), Živeny (1922) alebo Jednoty Československej obce legionárskej (1921). Snahy o zakladanie spolkov, organizácií vznikli aj v cirkevnom prostredí vrátane židovskej náboženskej obce už v 19. storočí.²⁶ Spolková činnosť bola rozvinutá a doložená aj v polovici 20. storočia,²⁷ politické i spoločenské organizácie mali záujem o vydávanie spolkovej tlače.²⁸ Hoci sú vydavatelia almanachov, ročeniek či kalendárov miestni, tlač sa zabezpečovala mimo Michaloviec.²⁹

Tlačiarne v Michalovciach – exkurz s doplneniami k doterajšiemu výskumu Stav do roku 1918

Do vzniku 1. ČSR na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi (dnes Zakarpatskej Ukrajine) bolo celkovo 189 tlačiarň,³⁰ ich vybavenie bolo skromné. Ako prvú známu tlačiareň eviduje spisba B. (= Béla, Vojtech) Landesmanna v roku 1878. Jeho činnosť ohraničuje do roku 1928. Mal židovský pôvod.³¹ B. Landesmann bol tlačiar, kníhkupec, mal aj knihársku dielňu. V roku 1913 došlo k prechodu vlastníckych vzťahov na syna Joze-

25 MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 229, 231.

26 HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II.: Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 23-24, 99-104; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 163, 184. Bližšie o židovských spolkoch aj ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017, s. 72; MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 248-250.

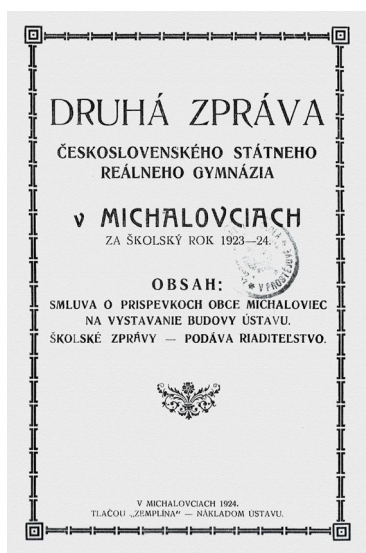
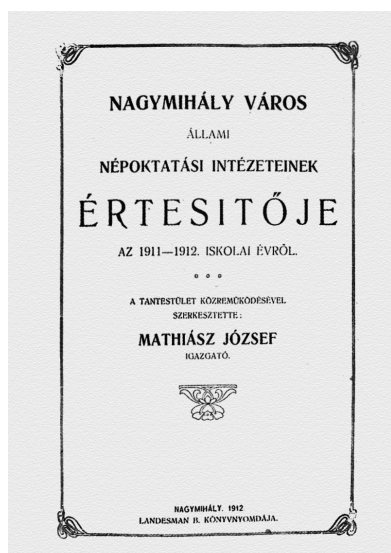
27 BELEJ, Milan. Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 324-327.

28 Periodickej tlači v tomto kontexte sa budeme venovať v samostatnej štúdii.

29 KOVAČIČOVÁ, Eva, ŠTVRTECKÝ, Štefan (zost.). *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1991. 296 s.; KIPSOVÁ, Mária, VANČOVÁ, Tatiana, GEŠKOVÁ, Želmíra (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská, 1984. 823 s.

30 REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 499.

31 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88. Iný zdroj uvádza vznik firmy Landesmanova tlačiareň a nakladateľstvo v roku 1898, pod vedením zakladateľa existovala do roku 1913. ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I.: Židia v Micha-*



Výročná správa ľudovej školy za školský rok 1911/1912 v Michalovciach. Označená ako vestník. Tlač „B. Landesman.“ (Zdroj: *História Michaloviec V.: Gymnázium v Michalovciach v prvej polovici 20. storočia*. Michalovce, 2022, s. 13).

Obálka druhej výročnej správy Československého štátneho reálneho gymnázia v Michalovciach za školský rok 1923/1924. Tlačou Zemplína. (Zdroj: *História Michaloviec V.: Gymnázium v Michalovciach v prvej polovici 20. storočia*. Michalovce, 2022, s. 109).

fa Landesmanna (od 1897 Lándai),³² ktorý bol dovtedajším technickým správcom firmy. Po roku 1928 do roku 1938 existovala tlačiareň pod firmou Zemplín.³³

S tlačiarňou B. Landesmanna sa spája týždenník *Felső Zemplén* (správne *Felső-Zemplén: Társadalmi hetilap*, 1896 – 1918). Išlo o prvý maďarský týždenník na slovenskom území Zemplínskej župy. Vydavateľom a majiteľom periodika bol Michalovčan B. Landesmann, od r. 13, č. 32 Jozef Landai (József Lándai).³⁴ B. Landesmann je doložený aj ako tlačiar periodika.³⁵ Kníhtlačiareň Zemplín tlačila týždenník *Zemplínske noviny* (1928 – 1929), pričom bola aj jeho majiteľom a vydavateľom.³⁶ U Landesmanna

lovciach. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017, s. 62, 73. Autorka uvádza meno tlačiaru raz ako Viliam inde ako B.

32 Zmenu – pomaďarčenie mena vymohol u ministra vnútra.

33 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87.

34 Iné zdroje vrátane Zitrickej uvádzajú, že prvý majiteľ bol židovský továrnik Viliam Landesman(n). HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II.: Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922)*. [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019, s. 25; ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017, s. 64.

35 POTEMRA, Michal. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1963, s. 413-414.

36 BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice: ŠVK Košice, 2013, s. 386-387; KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.).

a rovnako aj u jeho nástupcu – v Zemplíne sa tlačili školské výročné správy (ročenky). Príkladom je Československé štátne reálne gymnázium (1922/23 – 1949/50), tlač mu zabezpečoval Zemplín (1922/23 – 1926/27), Kníhtlačiareň [Vojtech] Neumann (1934/35 – 1935/36, 1938/39), Kníhtlačiareň [Móric] Grünfeld (1936/37) či Kníhtlačiareň Jednoty sv. Cyrila a Metoda (1943/44).³⁷ Iné ročníky sa tlačili mimo Michaloviec, čo dokladá reálne typografické podnikanie a konkurencie (ne)schopnosť v meste i mimo neho, a vyžaduje si to hlbší výskum v prepojení na mestá Prešov, Košice.

Menej známi, prebádani tlačiarri sú ostatní tlačiarri činní začiatkom 20. storočia a o ich produkciu nie sú bližšie poznatky. Ide o Jonáša Bilitzera, zmienka o jeho pôsobení – ako tlačiarra v Michalovciach – sa viaže len k roku 1906³⁸ a F. Freireicha k roku 1910.³⁹



Pohľadnica okolo roku 1910 – nesignovaná. Na nej rôzne prevádzky v blízkosti bankovej budovy, dnes osvetového strediska, medzi nimi kníhtlačiareň Freireich. (Zdroj: Michalovce : čas v obrazoch, [Nižná Myšľa], 2018, s. 48).

Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 537.

- 37 Pozri: GEŠKOVÁ, Želmíra a kol. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 448-451.
- 38 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88; BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice: ŠVK Košice, 2013, s. 95.
- 39 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88.

Stav po roku 1918

V roku 1924 bol prijatý živnostenský zákon, podľa ktorého mohli tlačiarne zriaďovať len vyučené osoby (dovtedy bolo kníhtlačiarstvo slobodnou živnosťou). Ak by sme sa zamerali globálne na prehľad tlačiarňí, tak v roku 1934 na Slovensku a Podkarpatskej Rusi máme doložených 280 činných tlačiarňí, v roku 1937 o čosi menej, a to 226 kníhtlačiarstiev podnikov. Aj v tomto sektore sa prejavila hospodárska kríza a po roku 1939 na Slovensku zaniklo 75 tlačiarňí.⁴⁰ Z výskumu *Ročenky československých kníhtiskařů* (Tabuľka 2) vieme doložiť činnosť viacerých tlačiarňí⁴¹ na území východného Slovenska.⁴² Aj na jej základe vieme isté údaje modifikovať, no nie v plnej miere.

Tabuľka 2. Štatistický prehľad vybraných lokalít a doložených (kníh)tlačiarňí na území východného Slovenska v rokoch 1922 – 1939 podľa *Ročenky československých kníhtiskařů*⁴³

Rok	Michalovce	Humenné	Kráľovský Chlmec	Sečovce	Trebišov	Veľké Kapušany	Vranov nad Topľou
1922	2	2	-	1	-	-	-
1923	2	1	-	1	-	-	-
1924	2	1	-	1	-	-	-
1925	2	1	-	1	-	1	1
1926	2	1	-	1	-	1	1
1927	2	3	-	1	-	1	1
1928	3	2	1	1	-	1	-
1929	3	2	1	1	-	1	-
1930	3	2	-	1	-	1	-
1931	3	2	-	1	-	1	-
1932	3	2	-	1	-	1	-
1933	3	2	-	1	-	1	-
1934	3	2	-	1	-	1	-
1935	3	2	-	1	-	-	-
1936	3	2	-	1	-	-	-
1937	4	2	1	1	-	-	-
1938	4	3	1	1	1	1	1
1939	4	3	-	1	1	-	1

40 REPČÁK, Jozef. Knížná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 499.

41 O stave na Podkarpatskej Rusi pozri DOMENOVÁ, Marcela. Kníhtlačiarne na území Podkarpatskej Rusi v rokoch 1922 – 1939 podľa *Ročenky československých kníhtiskařů*. In *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 19, 2024, č. 2, s. 30-40. In http://dejiny.unipo.sk/PDF/2024/02_2_2024.pdf (cit. 01. 01. 2025).

42 DOMENOVÁ, Marcela. Tlačiarne na území východného Slovenska na základe *Ročenky československých kníhtiskařů* v rokoch 1922 – 1939. In DOMENOVÁ, Marcela (ed.). *Spoločnosť a dejiny VI. : pamiatky – knížná kultúra – pramene*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity, 2024, s. 48-78. In <https://elibrary.pulib.sk/elpub/view/isbn/9788055533841> (cit. 01. 10. 2025).

43 Znak „-“ znamená, že tlačiareň podľa ročenky v meste nepôsobila.

Ročenka československých knihtiskarů poukazuje na fakt, že v rámci Zemplína sú kníhtlačiarnie v Michalovciach doložené v najvyššom počte. Podľa nej v lokalite pôsobilo paralelne vedľa seba počas jednotlivých rokov niekoľko tlačiarň. Na základe analýzy záznamov vieme, že šlo o spočiatku o dve (1922 – 1927), tri (1928 – 1936) alebo až štyri tlačiarne (1937 – 1939). Napríklad v lokalitách niekdajšej československej Zemplínskej župy – v Sobranciach, Stropkove, Snine, Medzilaborciach, Slovenskom Novom Meste ročenka činné kníhtlačiarnie neviduje. Výskum považujeme za neukončený, potrebná je práca so zachovanými dokumentami a inými databázami.

Tlačiari v rokoch 1918 – 1950 (resp. v historických medzníkoch)

Počet tlačiarenských firiem v rokoch 1918 – 1950 sa podľa doterajšieho výskumu odhaduje na osem. V. Breza v období 1. ČSR identifikoval štyri tlačiarne, na neho nadviazali ďalší bádatelia, len niektorí poukazujú na fakt, že šlo o židovských tlačiarov.⁴⁴ Tlačili židovskú náboženskú literatúru, ale aj svetskú, rovnako tlačili miestne noviny a časopisy.

Len časť firiem ostala činných aj po vzniku 1. ČSR. Medzi nich patrili Jozef Lándai, podľa Brezu (ako Landai) činný v rokoch 1915 – 1927, v ročenke (ako Lándai) činný 1922 – 1926.⁴⁵ Spája sa s ním mesačník *Útmesterek Lapja* (1915 – 1927!⁴⁶), úradné noviny *Zemplín* (Zemplin, 1920 – 1922).⁴⁷ Majiteľom a vydavateľom bol Župný úrad v Michalovciach.

Tlačiareň rodiny viedla – prevzala vdova Lándaiová (iniciála J. 1937, iniciála H. = Hermína) k rokom 1938 – 1939⁴⁸). Breza obsah jej činnosti neuvádza. Osobitne sa v ročenke československých kníhtlačiarní ešte uvádza firma „Zemplín“, resp. v spojení s Lándai N. (1927 – 1936).⁴⁹ Ak sa však bližšie pozrieme na biografické údaje, vieme osoby a ich roly bližšie identifikovať. Spomenutý Jozef, syn Vojtecha Landesmanna (rodné meno Landesman, od r. 1897 Lándai),⁵⁰ sa v roku 1903 oženil s Hermínou Schöchter z Užhorodu. V roku 1906 prevzal od otca vydavateľstvo novín *Felső-Zemplén v Michalovciach*. V roku 1913 prešlo vlastníctvo kníhkupectva a tla-

44 Podobne štyri kníhtlačiarnie uvádza MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 251. Ich názvy uvádza podľa vlastníkov kníhtlačiarní ako: M. Grünfeld, Jakubovič a Helinger, Z. Lándaiová, V. Neumann. Všetky bez ohraničenia činnosti. Podľa Zitrickej šlo o štyri kníhtlačiarnie. Vlastníkmi boli rovnako: M. Grünfeld, Jakubovič a Helinger, Z. Lándaiová, V. Neumann. Činnosť neohraničuje. ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017, s. 73.

45 Ako Josef/Jozef Lándai.

46 Absentuje v bibliografiách periodík.

47 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88.

48 Nevieime nateraz s istotou, či ide o jedno meno či chybu v uvádzaní krstného mena vdovy J./H. v rôznych jazykoch či preklep alebo inú osobu z rodiny.

49 Ako „Zemplín“, Lándai N. (1927 – 1936), resp. od 1929 ako „Zemplín“. K r. 1934 – 1936 ako necenníková tlačiareň. V. Breza tento názov podniku neuvádza. J. Lándai tlačil i župné periodikum. Mal by to byť nástupca prvej tlačiarne v Michalovciach (B. Landesmann 1878 – 1928).

50 Preto aj v rôznom čase, prameňoch a v literatúre sa vyskytujú variabilné označenia.

čiarne z otca na neho. V roku 1913 prevzal kníhkupectvo a tlačiareň v *Sátoraljaujhely* od M. Landesmanna. Jeho činnosť biografia ohraničuje rokmi 1915 – 1927. Z iných aktivít možno uviesť, že v roku 1909 bol zvolený za tajomníka židovského vzájomného podporného spolku.⁵¹

V. Breza v textovej časti svojej práce síce spomenul tlačiareň A. Grünfelda (1921 – 1931), no v orientačnom v prehľade – súpise ju už neuviedol.⁵² Podľa ročenky A. Grünfeld pôsobil v iných rokoch, a to 1922 – 1926, no môže to súvisieť s faktom, že len o daných rokoch tlačiareň o sebe zaslala do Prahy údaje,⁵³ ale z časového hľadiska je to v období, ktoré ohraničil Breza. Bližšie údaje o jeho osobe nateraz nemáme. Rovnako je to aj s tlačiarom a obchodníkom 1913 Móricom Grünfeldom (? – 1913), ktorý pracoval v Michalovciach.⁵⁴ V. Breza ho poznal ako vlastníka tlačiarne po A. Grünfeldovi, v prehľade ho uviedol pod menom Móric Grünfeld len pre rok 1931, no v textovej časti uviedol iné roky činnosti (1931 – 1938).⁵⁵ Tohto tlačiaru však vie ročenka doložiť v rokoch 1927 – 1939,⁵⁶ údaje sa v zdrojoch teda nezhodujú a bude potrebné aj fyzicky overiť jeho produkciu. Tlačil v istom období periodiká aj v slovenskom jazyku, príkladom je *Echo východu* (1932 – 1935), ktoré však vychádzalo v Košiciach, alebo týždenník *Zemplín* (1936), pričom viacero čísel vytlačila už iná michalovská kníhtlačiareň Neumann.⁵⁷

Nemáme nateraz informácie o kvalite všetkých tlačiarň – v zmysle ich vybavenia, počtu zamestnancov a do akej miery šlo o rodinné podniky. Variabilitu produkcie možno doložiť v ojedinelých prípadoch, napríklad v podobe tlače pohľadníc. Hoci sú podobizne (fotografie) či pohľady na mesto, ulice i budovy reprodukované aj v aktuálne dostupných publikáciách, obrázky sú spravidla nesignované, tlačiareň



Titulný list publikácie z kníhtlačiarne M. Grünfelda (Zdroj: *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce, 2017, s 77.).

- 51 BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice: ŠVK Košice, 2013, s. 386-387.
- 52 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87.
- 53 Iné označenie v ročenke: Grünfeld A.
- 54 BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice: ŠVK Košice, 2013, s. 244.
- 55 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88.
- 56 Ako Grünfeld / Grünfeld Moric / Móric.
- 57 KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 169, 536.



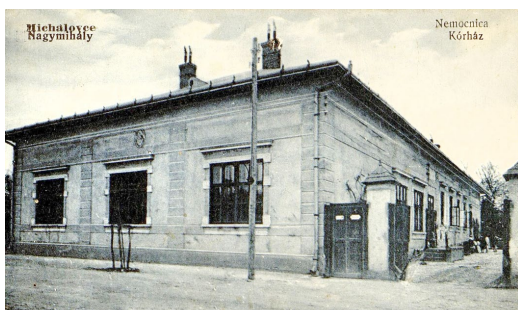
Budova „Domu zdravia“ pred prestavbou. Signované ako Landesman B.- kiadása N.-Mihály / Nagy-Mihály (Zdroj pohľadnic: MOLNÁR, M., STARJÁK, M. *História a súčasnosť „Domu zdravia“*. [Michalovce], 2007, s. 17, 18).



Pozdrav z Michaloviec. Na obrázku budovy a Landesmanova tlačiareň a vydavateľstvo. Signované Herczik Béla felvétele. Landesman B. kiadása, N.-Mihály. (Zdroj: Michalovce : čas v obrazoch. [Nižná Myšľa], 2018, s. 64; *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce, 2017, s. 58).

neuvedená,⁵⁸ čo sťažuje výskum. Signované pohľadnice michalovskej proveniencie vieme doložiť v podnikoch B. Landesmanna a Mórica Grünfelda mladšieho (podľa Slovenskej národnej knižnice v Martine). Len niektoré sú datované.

58 Ide napr. o odborné, popularizačne ladené publikácie: MOLNÁR, Martin (zost.). *Zborník príspevkov zo seminára k 55. výročiu SNP a 755. výročiu prvej písomnej zmienky o meste Michalovce pre učiteľov základných a stredných škôl okresu Michalovce*. Michalovce: Zemplínske múzeum, 1999. 110 s.; SEKELA, Vladimír (zost.). *Michalovce : návraty v čase : štúdie a príbehy*. [Michalovce]: Jozef Rovňák - EXCEL, 2010. 136 s.; SEKELA, Vladimír (zost.). *Rod Sztáray a Michalovce*. Banská Bystrica: Pro, 2014. 206 s.; MIŠÍKOVÁ, Alena a kol. *Vybrané historické osobnosti Michaloviec : špacirki po varošu*. Michalovce: PHOTOVISION, 2016. 29 s.; DEMKO, Maroš, MOLNÁR, Martin (zost.). *Kaštieľ v Michalovciach*. Michalovce: Zemplínske múzeum v Michalovciach, 2017. 128 s.; ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I.: Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017. 128 s.; MOLNÁR, Martin, STARJÁK, Matej. *Michalovce : čas v obrazoch*. [Nižná Myšľa] : Print4U, s. r. o., 2018. 360 s.; MOLNÁR, Martin. *Zemplín na historických fotografiách a pohľadniach*. Michalovce: Zemplín Media, s. r. o., 2019. 128 s.



Pohľadnica, Michalovce – nemocnica (Nagymihály – Kórház). Vydavateľské údaje: [Nagymihály]: Ifj. Grünfeld Mór, 1915, pohľadnica tónovaná do modra, 9 x 14 cm. Zdroj: DIKDA. In <https://dikda.snk.sk/view/uuid:2cc834da-561b-489e-a317-3d8c3292a21d?page=uuid:16ce3c26-12bb-4168-ac43-24ae08169176>.



Pohľadnica, mauzóleum – pohrebná kaplnka, slúžila na pochovávanie členov grófskej rodiny Sztáray (Nagymihály, Gróf Sztáray-fé e mauzóleum). Vydavateľské údaje: Nagymihály: Ifj. Grünfeld Mór, 1905 – 1920, pohľadnica, tónované, 14 x 9 cm. Zdroj: DIKDA. In <https://dikda.snk.sk/view/uuid:dbb66ad0-f8c4-4987-85c6-79fe5fa48249?page=uuid:6395bbf6-9927-4d72-8d77-6822cbd571bb>.

V sledovanom období je doložená tlačiareň alebo firma Neumann (1922 – 1938), ktorá predstavovala podľa Brezu rodinnú tlačiareň, v jej vlastníctve sa vystriedali viacerí členovia rodiny,⁵⁹ spomenutý Mór Grünfeld (1931 – 1938), ktorý vlastnil tlačiareň po A. Grünfeldovi. S ním je spojený týždenník *Echo východu* (1934 – 1935!). Ročenka typografov eviduje aj firmu v podobe Neumann a Prager (1928 – 1936)⁶⁰ a tlačiareň Neumann Vojtech (1937 – 1939).⁶¹ Kníhtlačiareň „Neumann“ v Michalovciach vieme doložiť ako funkčnú aj neskôr, a to napríklad v roku 1940. Vytlačila totižto výročnú správu Štátneho slovenského učiteľského ústavu pre gréckokatolíkov.⁶² Ďalší údaj sa viaže na rok 1941, keď mal byť podnik – kníhtlačiareň ako židovský likvidovaný. Tento rok možno považovať za ukončenie činnosti. Ďalším okruhom budúceho výskumu je produkcia periodík v kníhtlačiarni Neumann, príkladom je *Lúč* (1931 – 1932), ktorý aj v Michalovciach vychádzal. Inou ukážkou sú periodiká z oblasti

59 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88.

60 Od roku 1933 ako Neumann a Prager. V. Breza tento názov podniku neuvádza.

61 V. Breza tento názov podniku neuvádza. Pozná podnik – rodinná tlačiareň Neumann / Neumannovcov, registruje ju stabilne k rokom 1922 – 1938.

62 Pozri Prvá výročná zpráva štátneho slovenského učiteľského ústavu pre gréckokatolíkov v Michalovciach za školský rok 1939=40. Michalovce: Tlačil: Kníhtlačiareň „Neumann“, s. a. (1940). 25 s. Zdroj: ŠVKPO, sign. A 40423/I.

Neumannova kníhtlačiareň

v Michalovciach, Hlavná 6.

Navštívenky, pozvánky, plakáty,
pravotárske tlačivá.

Ukážka reklamy

Neumannovej kníhtlačiarnie.

(Zdroj: Adresár Košice, Prešov,
Michalovce. Košice, 1934, s. 128).



Titulný list tlače (r. 1933)

s typografickými údajmi

Jakubovič a Hellinger.

(Zdroj: História Michaloviec I.:
Židia v Michalovciach. Michalovce,
2017, s. 77).

školy, osvetu a spolkovéj činnosti, ako *Prameň* (1936 – 1937) alebo *Zprávy hasičskej okresnej jednoty* č. 49 (1933 – 1934) – mesačník, *Zemplín* (1936).⁶³

V medzivojnovom období bol činný aj Izrael Jakubovič (1936 – 1938). K daným rokom ho uvádzal V. Breza, ročenka ho uvádza ako I. Jakubovič, no pre iné roky (1937 – 1939).⁶⁴ Okrem neho sme sa stretli aj s menom Izidor Jakubovič (rok 1941), a to pri likvidácii podnikov. Pri podnikaní spolupracoval I. Jakubovič aj s inými. Novší výskum poukazuje na kníhtlačiareň Jakubovič a Hellinger (napr. v roku 1933). Vieme, že tlačil aj slovenské periodiká. Prikladom je *Prameň* s podnázvom *Vzdelávací mesačník žiactva štátnych meštianskych škôl michalovských* (1936 – 1937), a to cyklostylom.⁶⁵

Ako možno sledovať – nielen podľa mien vlastníkov a prevádzkovateľov podnikov – knižná kultúra v Michalovciach, najmä tlačiarne a nakladatelia ako jej súčasť, sa spája so židovskou minoritou. Výskumu židov v Michalovciach sa už venovala čiastočne pozornosť. Prví židia prišli do mestečka najskôr v 18. storočí, zaoberali sa obchodom, remeslom, poľnohospodárstvom. V 19. storočí sa zintenzívnili príliv židovských prisťahovalcov, v roku 1828 tvorili 8,5 % obyvateľov mestečka, v roku 1869 už 858 (iný údaj 881) a v roku 1881 ich počet dosiahol 1 094. V roku 1921 predstavovali v skladbe obyvateľstva 36,7 %. Po 2. svetovej vojne, koncom roka 1949, zostalo v Michalovciach asi tristo židov. V roku 1869 sa medzi nimi vyskytol kníhviazač Majer Josefovits (*1847, Malčice). Žil na Hlavnej ulici. Koncom storočia bol predsedom Chevry Kadiše v Michalovciach kníhtlačiar Viliam Landesmann.⁶⁶ Najskôr ide o dve osoby, alebo chybu

63 KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 241, 336-337, 536, 542-543.

64 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88. Od 1938 ako Jakubovicz I.

65 KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 336-337.

66 Podľa M. Lányiho z 1. polovice 18. storočia (1724). Lexikón židovských náboženských obcí na Slovensku uvádza rok 1672. ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I. : Židia*

a šlo o Vojtecha (Bélu), ktorého identifikovali knihovníci. Vyžaduje sa overenie primárnych a sekundárnych zdrojov, ktoré bádatelia použili.

Židovskí tlačiar, ktorým sme venovali pozornosť boli činní do 2. svetovej vojny. Spája sa s nimi tlač využiteľnejšia v každodennom živote (periodiká, časopisy), ale i v cirkevnom (duchovnom), spolkovom i verejnom dianí. Tu treba uviesť, že v rokoch 1932 – 1933 vychádzal v Michalovciach jediný inorečový mesačník *Sha'arei Orah* (v preklade *Brána svetla*) s podtitulom *Měsíční časopis pro židovskou literaturu a talmuditskou vědu*, ale tlačený bol Grafiou v Mukačeve. V rokoch 1919 – 1938 sa s Michalovcami spája ešte ďalších 11 titulov v slovenčine, ako *Echo východu*, *Lúč*, *Nový Zemplín*, *Prameň*, *Prebudená dedina*, *Vlastivedný sborník východného Slovenska 1928*, *Zem, Zemplín, Zemplín*, *Zemplínske noviny* a *Zprávy hasičskej okresnej jednoty*.⁶⁷ Vychádzali krátkodobo, pokiaľ boli vytlačené v meste, tlačili ich práve židovské podniky, o ktorých sme sa už zmienili. Nateraz ostali mimo väčší záujem bádateľov.

Druhá svetová vojna a stav po nej

Počas 2. svetovej vojny bola situácia na Slovensku ťažšia. Prejavila sa nielen cenzúra, ale aj ľudácka ideológia, klérofašizmus a arizácia.⁶⁸ V dôsledku politického a hospodárskeho vývoja, ako aj rasových zákonov zaniklo na Slovensku 75 podnikov.⁶⁹ Týkalo sa to i tlačiarň v Michalovciach. Pre lokalitu evidujeme niekoľko špecifik, spájajú sa s likvidáciou židovských podnikov (bez kompenzácie).⁷⁰ V Michalovciach šlo o vyše 300 podnikov.⁷¹ V sledovanej problematike ich vieme doložiť len niekoľko. Menovite ide o podniky Jakubovič Izidor – kníhtlačiaren (likvidátorom bol: Viliam Ciho, Mikuláš Zemánik z Bratislavy) v roku 1941⁷² a Neumann Vojtech – kníhtlačiaren v roku 1941.⁷³ Čo sa týka obchodu s knihami likvidovaný bol podnik Weisz

v Michalovciach. Michalovce: Priatelja Zemplína, 2017, s. 11, 15, 17, 38, 49, 63, 70, 73, 96. Tlačiar a nakladateľ Viliam Landesman mal byť i prvým obchodným zástupcom pobočky Terstskej všeobecnej poisťovacej spoločnosti Assicurazioni Generali. Podobne KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 171.

67 KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, s. 952.

68 Aktuálne sa podľa Ústavu pamäti národa pri arizácii uvádza 42 kníhtlačiarní, 15 kníhkupectiev. V Michalovciach nie sú doložené arizované tlačiarne.

69 REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 501.

70 Pre doplnenie obrazu bol likvidovaný aj podnik Hellinger Adolf – obchod so školskými potrebami v roku 1941. In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=8439> (cit. 23. 09. 2025).

71 ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I. : Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelja Zemplína, 2017, s. 85-87.

72 Informácia bola uverejnená v Úradné noviny, č. 66, 13. 12. 1941, s. 2059. Pozri Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9784> (cit. 23. 09. 2025).

73 Informácia bola uverejnená v Úradné noviny, č. 67, 20. 12. 1941, s. 2105. Pozri Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9869> (cit. 23. 09. 2025).

Dezider. Išlo o obchod so židovskými knihami a náboženskými predmetmi rovnako v roku 1941⁷⁴ alebo Landayová Zora, ktorá prevádzkovala kníhkupectvo, papiernictvo a fajčiarske potreby v roku 1942.⁷⁵

Počas vojnových rokov vzniklo na Slovensku niekoľko vydavateľstiev, ktoré boli poplatné dobe, slúžili režimu.⁷⁶ V Michalovciach je doložená činnosť len takých tlačiarňí, ktoré mali prepojenie na cirkevné prostredie, tituly boli podobne ladené, až na niekoľko titulov (*Poľnohospodár, Nový Zemplín*).⁷⁷ Ide o dva prípady. Prvým je kníhtlačiareň Jednoty sv. Cyrila a Metoda (činná 1942 – 1944). V. Breza ju charakterizoval ako moderne zariadenú tlačiareň, ktorá sa profilovala na tlač náboženských kníh a časopisov.⁷⁸ Produkcia tlačiarne je dodnes doložená výnimočne. Ide napríklad o periodikum *Jednota Sv. Cyrila a Metoda* (1942 – 1944), pričom bola aj jeho vydavateľom,⁷⁹ alebo o mesačník *Misionár* (1942 – 1944) určený pre členov Spolku sv. Jozefa pri cerkvi sv. Ducha v Michalovciach. Vydavateľom bol kláštor redemptoristov v Michalovciach. Táto tlačiareň však vytlačila prvých deväť čísel 1. ročníka a ďalšie už kníhtlačiareň *Andreja v Prešove*. Ďalším doloženým titulom, ktorý istý čas tlačila, sú *Slovenské kalvínske hlasy* (1939 – 1944).⁸⁰ Aj na základe týchto periodík možno sledovať existenciu a činnosť spolkov.

Okrem vyššie spomenutej firmy je doložená ešte Tlačiareň komunistickej strany (1944 – 1949).⁸¹ Komunistická strana prevzala tlačiareň Jednoty sv. Cyrila a Metoda. *Ročenka československých kníhtiskařů* ju eviduje v roku 1949, t. j. v ročníku XXV.⁸²

74 Informácia bola uverejnená v Úradné noviny, č. 53, 27. 9. 1941, s. 1636. Pozri Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9054> (cit. 23. 09. 2025).

75 Informácia bola uverejnená v Úradné noviny, č. 11, 14. 3. 1942, s. 349. Pozri Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9938> (cit. 23. 09. 2025).

76 REPČÁK, Jozef. Knížna kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 503-504.

77 FEDOR, Michal (zost.). *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1969, s. 500-501.

78 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88. Neeviduje ju ročenka čsl. kníhtlačiarov. Nevychádzala počas vojny (ročník 24 je datovaný do roku 1941), údaje zo Slovenska počas vojnových rokov v kontexte štátnopolitických zmien prakticky nemohli byť podchytené.

79 Periodikum stručne predstavil DŽUJKO, Ján. *Jednota sv. Cyrila a Metoda (1940 – 1944)*. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 18, 2023, č. 2, s. 80-81. (cit. 25. 09. 2025).

80 FEDOR, Michal (zost.). *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1969, s. 183, 226, 345-346. Tieto periodiká zaregistroval i MICHNOVIČ, Imrich. *Michalovce v rokoch autonómie a prvej Slovenskej republiky (1938 – 1944)*. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 294.

81 V. Breza ako Tlačiareň komunistickej strany, 1944 – 1949. BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 87-88.

82 Zdroj: ŠVK PO, sign. R 1590.

V súčasnosti evidujeme minimum zachovanej produkcie tlačiarne. Ide napríklad o časopis študentov michalovského gymnázia *Gymnazista* (1946) či mesačník *Ráno v Zemplíne* (1945/1946), ktorý vychádzal v Sobranciach.⁸³ Pozitívne sa v literatúre hodnotí vydávanie prvých (troch) čísel *Pravdy* v Michalovciach v januári 1945.⁸⁴ *Pravda* (1945 – 1960), v tom čase s podnázvom *Orgán Michalovského výboru Komunistickej strany Slovenska*, vychádzala v Michalovciach – vydával ju Oblastný výbor KSS, potom už vychádzala v Košiciach (od 4. januára 1945) a v Bratislave. Periodikum sa ale tlačilo v Košiciach (v tlačiarňi Athenaeum), kde sa presunula i redakcia.

Ďalší medzník pre tlačiarenskú činnosť sledujeme koncom 40. rokov 20. storočia,⁸⁵ a to znárodňovanie aj v polygrafickom priemysle. Znárodňovanie tlačiarňí a postupné zatlačovanie podnikania sa zavŕšilo rokom 1950. Modifikovala sa aj možnosť rozširovania kníh.⁸⁶ V meste Michalovce bol v roku 1950 činný len jeden podnik – Východoslovenské tlačiarne, n. p. (prevádzkareň), jeho súčasťou pri znárodňovaní sa stala Tlačiareň komunistickej strany.⁸⁷ Literatúra neuvádza bližšie roky činnosti. Mozaiku polygrafického priemyslu v Michalovciach dopĺňa v 2. polovici 20. storočia malá prevádzka podniku Duklianske tlačiarne v Prešove. Michalovská prevádzka vyrábala rôzne tlačivá, pozvánky, svadobné oznámenia, ale tiež sú doložené časopisy a publikácie menšieho rozsahu.⁸⁸

83 Celkovo sa s Michalovcami v danom období spája 14 titulov, z nich do roku 1950 spadá osem. Tlačiareň bola uvádzaná ako Kníhtlačiareň KSS v Michalovciach, Kníhtlačiareň KSS v Zemplíne. BALÚNOVÁ, Melánia a kol. (zost.). *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1945 – 1960*. Martin: Matica slovenská, 1995. 1286 s.

84 V popularizačných, ale i odborných prácach. Pozri napr. BELEJ, Milan. Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 315.

85 Napr. Zákon č. 120/1948 Zb. o znárodnení obchodných podniků s 50 nebo více činnými osobami; 2273/1949 Ú.I.II Vyhláška ministra informací a osvěty ze dne 31. 10. 1949 o znárodnení podniků průmyslu polygrafického podle zákona č. 123/1949 Sb. Došlo k znárodneniu podnikov. (iný zdroj: zákon č. 123/1948 Zb., na jeho základe bolo znárodnených 14 podnikov). Z dôvodov verejného záujmu bola uvalená národná správa na všetky tlačiarne (ich riadením bol poverený kolektívny orgán Kumulatívna národná správa pre podniky polygrafického priemyslu na Slovensku). Zákon č. 94/1949 Zb. z. o vydávaní a rozširovaní kníh, hudobnín a iných neperiodických publikácií odstránil súkromné podnikanie. Vydávanie kníh sa stalo vecou záujmu celej spoločnosti, zodpovednosť zaň prevzal štát, vrcholné spoločenské organizácie, vedecké a kultúrne inštitúcie. Bližšie o charaktere knižnej kultúry v období socializmu pozri v Rozvoj vydavateľskej činnosti po oslobodení. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 507-511.

86 V roku 1951 bol zriadený národný podnik Kniha v Prahe s oblastným riaditeľstvom v Bratislave, ktorý prevzal súkromné kníhkupectvá.

87 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997, s. 88.

88 Vymedzenie činnosti podniku rokmi sa neuvádza. Funkčná bola v 60. – 80. rokoch 20. storočia. BELEJ, Milan. Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 353.

Kníhkupectvá, knižárstva, papiernictva

Už v období osvietenstva boli kníhkupectvá koncentrované vo veľkých mestách, v menších sa danou činnosťou zaoberali knihári, ktorí aj distribuovali knihy. V 18. storočí prišli nariadenia o podnikaní (prax, jazykové kompetencie).⁸⁹ V 19. storočí sa stalo možným zakladanie kníhkupectiev. Podpora bola v zákonom článku VIII. z roku 1872, ktorý umožnil popri zakladaní živnostenských a priemyselných podnikov aj zakladanie kníhkupectiev. Po roku 1918 nastal rozvoj kníhkupectvo-vydavateľského podnikania (vydavatelia mali aj kníhkupectvá, prípadne kníhkupci podnikali aj s predajom papiera). Podľa živnostenského zákona pre Slovensko z roku 1924 (v platnosti od mája 1925) mohli tlačiarne zriaďovať len vyučené osoby. Dovtedy bolo kníhtlačiarstvo slobodnou živnosťou. Čo sa týka obchodovania s knihami, tam zákon ponechal starú voľnosť v obchodovaní s knihou. Podľa štatistiky bolo na Slovensku v roku 1925 spolu 223 kníhkupectiev.⁹⁰ Kníhkupectvo-vydavateľské podnikanie sa rozvíjalo. Vydavatelia mali i kníhkupectvá, v menších lokalitách kníhkupci nemuseli podnikáť vydavateľsky, popri predaji kníh sa venovali napríklad predaju papiera. Živnostenský zákon ponechal pre kníhkupeckú živnosť v platnosti ustanovenia z konca 19. storočia. Kníhkupectvo ostalo voľnou (t. j. nie koncesovanou ako v českom prostredí) živnosťou, a v zmysle § 1 z: čl. XVII z roku 1882 ju mohol vykonávať každý plnoletý občan samostatne a voľne.⁹¹

Výskum kníhkupectiev v Michalovciach je len na počiatku. Nateraz vieme doložiť činnosť výberovo, a to pre 1. polovicu 20. storočia na základe napríklad prehľadových publikácií, zachovaných adresárov k niekoľkým rokom, ktoré sprehľadňujú živnosti, služby či profesie, a to aj pre príbuzné odvetvie, čím dokladajú fakt vykonávania jednej profesie, alebo i kumulovanej činnosti (preto príloh je viac, aby bolo vidno rozdiely v evidencii). Zároveň ide v prípade adresárov nielen o doloženie činnosti v danom roku, ale aj o reklamu. Viacero adresárov obsahovalo pri bližšej špecifikácii len adresu.

Napríklad v 30. rokoch 20. storočia kníhkupeckú, papiernickú a knižársku živnosť zároveň vykonávali Móric (Mór) Grünfeld, Štefan Tertinský, Peter (Petr) Votrubec – ktorý sa udržal na trhu aj počas 2. svetovej vojny. Prevádzka všetkých bola na vtedajšej Hlavnej ulici v Michalovciach. Medzi nimi vieme doložiť aj ženu Zoru Landayovú (Landayovú) z kníhtlačiarскеj rodiny. V roku 1938 spolupracovala s Adolfom Hellingerom, prevádzkovala požičovňu kníh. Ak by sme sledovali aj fakt, či sa živili aj (kníh)tlačiarenskou činnosťou, tak práve Móric Grünfeld (a jeho nástupca) a Zora

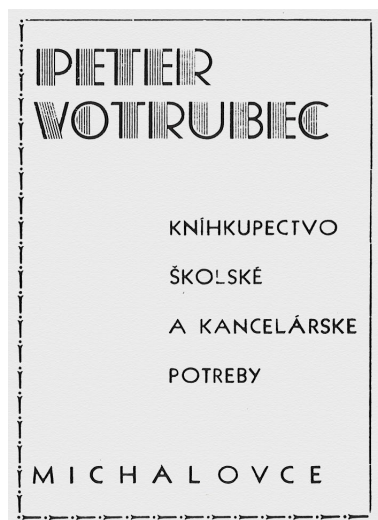
89 Napr. z roku 1772 je nariadenie *Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus*, t. j. nariadenie pre kníhkupcov trvale usadených v Uhorsku, kde sa uvádza potreba šiestich učňovských rokov, znalosť jazykov (okrem maďarského jazyka znalosť iného jazyka – latinčiny, nemčiny a ďalšieho cudzieho jazyka), zákaz predávať knihy bez kníhkupeckého oprávnenia. Do roku 1767 sa datuje nariadenie Miestodržiteľskej rady, a to aby revízori kníh občas revidovali i kníhkupectvá. REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 490.

90 REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 498-499, 504.

91 REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 506.

Landaiová (tak Hermína Landaiová, napr. k roku 1935) vykazujú danú činnosť aj v adresároch. Na ich základe vieme doložiť aj iné podniky, ktoré nepoznal napríklad V. Breza. Medzi nich patrí Jakubovič a Hellinger (resp. Jakubovič & Hellinger, doložení v rokoch 1934 a 1938) alebo Vojtech Neumann (1934, 1938) respektíve Neumann & Präger (1935).⁹² Knihársku činnosť nevykonávali napr. kníhkupectvo Atlantis, H. Katz.⁹³

Ďalšie prehľadové a nateraz publikované údaje evidujeme k roku 1943. Pri živnostiach obchodujúcich s papierom, papiernickým tovarom, kancelárskymi a školskými potrebami evidujeme dve osoby – Zuzanu Balážovú a Jozefa Pliška. Pri obchodovaní s knihami, hudobninami, novinami, starožitnosťami či obchodom so známkami (filatelie) evidujeme tri osoby. Z. Balážová a J. Pliško sa opakujú, tretím bol Peter Votrubec.⁹⁴ Predpokladáme, že živnosť prevádzkoval aj skôr, nateraz výskyt dokladá rok 1939 (reklama), čo naznačuje ďalšiu potrebu výskumu a variabilitu evidencie živností v rámci tlačovní, adresárov a i. V prehľade výrobných živností (podnikov) v roku 1943 v meste sú pri kníhviazačskej živnosti len dva výskyty a v celom okrese Michalove žiaden. Pri



Ukážka reklamy kníhkupectva Peter Votrubec. Zdroj: LUPTÁK, Ludovít. *Zemplín v budovaní slovenskej štátnosti : Michalovce, Humenné, Trebišov, Snina, Sečovce, Medzilaborce, Vranov, Stropkov*. s. l. [Bratislava] : s. n. [Slovenská ľudová kníhtlačiareň], s. a. [1939], nečíslovaná strana prílohy.

92 *Adresár Košice, Prešov, Michalovce*. Košice: Slovenský východ, 1934. 144 s.; *Adresár Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství. Sv. 2, Země Moravskoslezská, Slovensko, Podkarpatská Rus. Seznam oborů. – Rejstříky k seznamu oborů*. Praha: Rudolf Mosse, 1935, s. 179–3584; *Adresár priemyselnej výroby Slovenska*. [sostavila a vydala Odborná priemyselná komora v Bratislave]. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1940. 200 s.; *Adresár priemyslu, obchodu, remesiel, peňažníctva, poisťovníctva a družstevníctva na Slovensku – Adressbuch für Industrie, Handel, Handwerke, Geld-Versicherungs- und Genossenschaftswesen in der Slowakei*. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1943. XXXII, 198, [4], 313, [2], 334, 14, [2], 9, [1] s. Pri zostavení prehľadov budeme uvádzať k doloženým menám / názvom formy rok adresára – rok tlače. Výskum sme doplnili aj o excerpty záznamov z publikácie MOLNÁR, Martin. *Priezviská v Michalovciach v rokoch 1711 – 1944*. Michalovce: Občianske združenie Priatelia Zemplína, 2012. 128 s. Publikácia totiž obsahuje údaje z adresára z roku 1934, s. 71; údaje k roku 1938 prevzaté z tlače *Navštívte Michalovce, metropolu Zemplína*, s. 107, 109; z roku 1943 v časti: *Živnostenský adresár Šariš, Zemplín, Spiš z roku 1943*, s. 120, 124 – zoznam michalovských živnostníkov (v prehľadoch – prílohách štúdie je uverejnený zdroj ako 1943 ŽA).

93 Podobne MICHNOVIČ, Imrich. *Michalovce v rokoch 1918 – 1938*. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 251.

94 *Adresár priemyslu, obchodu, remesiel, peňažníctva, poisťovníctva a družstevníctva na Slovensku – Adressbuch für Industrie, Handel, Handwerke, Geld-Versicherungs- und Genossenschaftswesen in der Slowakei*. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1943, s. 104, 235.



Š. Tertinský – kníhkupectvo papiernictvo, knihárstvo – 30. roky 20. storočia (Zdroj: Michalovce : čas v obrazoch, [Nižná Myšľa], 2018, s. 152).

nevýrobných (obchodných) živnostiach z toho istého roku v meste prehľad registruje tri kníhkupecké živnosti, inde v okrese už žiaden takto zameraný obchod.⁹⁵ Ide v podstate o zhodu, no bez bližšej identifikácie.

Z výskumu vyplýva, že časť doteraz publikovaných údajov sa nám podarilo overiť, doplniť, prípadne modifikovať. Relevantný podiel na dejinách (kníh)tlače, ako aj knižného obchodu mali miestni obyvatelia židovského pôvodu, činní od 19. storočia do 2. svetovej vojny (do likvidácie podnikov 1941 – 1942). Z ich knižnej produkcie sa zachovalo minimum, o čosi viac poznáme produkciu periodickej dobovej tlače, pohľadníc či výročných správ škôl. Výskum si vyžaduje pokračovať a má sa týkať archívneho materiálu, živností, arizácie a pod., rovnako v rámci retrospektívnej bibliografie, ktorá môže doložiť výskyt fyzicky zachovaných exemplárov z produkcie michalovských tlačiarň.

V ďalšom príspevku sa chceme venovať periodickej tlači (pravé, nepravé periodiká), ktorá sa spája s michalovskými tlačiarňami a vydavateľmi. Zároveň poukážeme aj na tie tituly, ktoré síce boli vydané v Michalovciach (variabilita korporácií), ale vytlačené boli v iných mestách. Nepôjde len o kontakty, ale skôr o doloženie hospodárskeho stavu v meste, (ne)vybavenia oficín, konkurencieschopnosť, identifikáciu vydavateľov a obsahové zameranie daných titulov.

95 MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch autonómie a prvej Slovenskej republiky (1938 – 1944). In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 283.

Príloha 1. Sumarizácia doložených (kníh)tlačiarňí v Michalovciach do roku 1950

- 1878 – 1928, B. (= Béla, Vojtech) Landesmann (Landesman)
- 1928 – 1938 existovala pod firmou Zemplín
- 1906 Jonáš Bilitzer
- 1910 F. Freireich
- 1913 Móric Grünfeld ⁹⁶
- 1915 – 1927 Jozef Landai (J. / József Lándai)⁹⁷
- 1921 – 1931 A. Grünfeld
- 1922 – 1938 Neumann (rodinná tlačiareň)
- 1928 – 1936 Neumann a Prager (Neumann a Präger, *Neumann & Präger*)
- 1937 – 1939, 1941 Neumann Vojtech⁹⁸
- 1927 – 1938 Zemplín⁹⁹
- 1934 – 1942 Landaiová Zora¹⁰⁰ (Landyová, prevádzkovala aj kníhkupectvo)
- 1935 Landaiová Hermína¹⁰¹
- 1937 – 1939 Landaiová J. / H. (= Hermína)¹⁰² (Landay, vdova)
- 1931 – 1938 Móric Grünfeld (Moric / Mór Grünfeld; resp. Grünfeld jun. Mór)¹⁰³
- 1931,¹⁰⁴ 1933 – 1934, 1938 (1. ČSR) Jakubovič a Hellinger (Helinger; Jakubovič & Hellinger)¹⁰⁵
- 1935 Hellinger Moric¹⁰⁶
- 1936 – 1939 Izrael Jakubovič (I. Jakubovicz)
- 1941 Izidor Jakubovič¹⁰⁷
- 1942 – 1944 Jednota sv. Cyrila a Metoda
- 1944 – 1949 Tlačiareň komunistickej strany (prevzala tlačiareň Jednoty sv. Cyrila a Metoda)
- 1950 – Východoslovenské tlačiarne, n. p. (prevádzkareň) – jej súčasťou sa stala Tlačiareň komunistickej strany

96 BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918)*. Košice: ŠVK Košice, 2013, s. 244.

97 Od roku 1897 Lándai. Pôvodným menom Jozef Landesmann.

98 Podľa adresárov ako: Neumann Vojtech k roku 1934: Hlavná ulica; k roku 1938: Turecká 7a. Podnik bol likvidovaný počas 2. svetovej vojny (1941).

99 Nástupca po B. (Bélovi = V., Vojtechovi) Landesmannovi; v databázach aj ako „Zemplín“, alebo Lándai N. (1927 – 1936).

100 Adresa podľa adresára: Hlavná. *Adresár Košice, Prešov, Michalovce*. Košice: Slovenský východ, 1934, s. 129.

101 Doplnené podľa adresára.

102 Najskôr Hermína

103 Mal ju po A. Grünfeldovi. Podľa adresárov doložená adresa: Grünfeld Mór v roku 1934: Hlavná; v roku 1938 ako ct. spol., Štefániková 50, v roku 1935 ako Grünfeld jun. Mór.

104 Podľa titulného listu tlače.

105 V adresároch ako: Jakubovič a Hellinger (1934, Turecká ulica), Jakubovič & Hellinger (1938, Štefániková 53).

106 Meno a rok doplnené z adresára.

107 Likvidovaný podnik počas 2. svetovej vojny (1941).

Príloha 2. *Doložené kníhkupectvá podľa adresárov*¹⁰⁸

- Grünfeld Mór (1938)
- Hellinger Adolf – Požičovňa kníh: Zora Landaiová (1938)
- Katz Šalamún (1935)
- Landayová Zora (1938, 1941)
- Letkovič Hermann (1938)
- Tertinský Štefan (1935, 1938)
- Votrubec Peter / Petr (1935, 1938)
- Weis Áron (1938)
- Weisz Dezider (1941)¹⁰⁹

Príloha 3. *Doložení kniháři (1934) / kníhviazači (1943ŽA) najmä podľa adresárov*¹¹⁰

- Grünfeld Mór (1934 Hlavná)
- Josefovits Majer (1869, Hlavná č. 191)
- Landaiová Zora (1934 Hlavná)
- Radvanský Belo (1943ŽA)
- Stern Ant. (1935)
- Tertinský Štefan (1934 Hlavná, 1935, 1943ŽA)
- Votrubec Peter (1934 Hlavná)

Príloha 4. *Doložené kníhkupectvá a papiernictvá podľa adresárov*¹¹¹

- „Atlantis“ (Fabricius Vojtech) (1934 Hlavná)
- Grünfeld Mór (1934 Hlavná)
- Katz Herman (1934 Hlavná)
- Landaiová Zora (1934 Hlavná, 1942 Landayová¹¹²)
- Tertinský Štefan (1934 Hlavná)
- Votrubec Peter (1934 Hlavná)

Príloha 5. *Doložené prevádzky, živnosti: Papier, papiernicky tovar, kancelárske a školské potreby (Papier, Papierwaren, Büro und Schulbedarfsartikel) podľa adresárov*¹¹³

- Balážová Zuzana (1943)
- Pliško Jozef (1943)

108 Uvádzame v poradí: meno, roky činnosti a prípadne vtedajšiu adresu. Ak ide o iný zdroj – uvádzame ho.

109 Údaj podľa *Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942)*.

110 Uvádzame v poradí: meno, roky činnosti a prípadne vtedajšiu adresu. *Adresár Košice, Prešov, Michalovce*. Košice : Slovenský východ, 1934, s. 129.

111 Uvádzame v poradí: meno, roky činnosti a prípadne vtedajšiu adresu.

112 Údaj podľa *Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942)*.

113 Uvádzame v poradí: meno, rok činnosti.

Príloha 6. *Doložené prevádzky, živnosti: Knihy – hudobniny, noviny, starožitnosti, obchod so známkami (filatelia) (Bücher, Musikalien, Zeitungen, Antiquitäten, Briefmarkengeschäfte (Philatelie))*¹¹⁴

- Balážová Zuzana (1943)
- Pliško Jozef (1943)
- Votrubec Peter (1943)

Zoznam bibliografických odkazov:

Literatúra

- Adresár Košice, Prešov, Michalovce.* Košice: Slovenský východ, 1934. 144 s.
- Adresár priemyselnej výroby Slovenska.* [sostavila a vydala Odborná priemyselná komora v Bratislave]. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1940. 200 s.
- Adresár priemyslu, obchodu, remesiel, peňažníctva, poisťovníctva a družstevníctva na Slovensku – Adressbuch für Industrie, Handel, Handwerke, Geld-Versicherungs- und Genossenschaftswesen in der Slowakei.* Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1943. XXXII, 198, [4], 313, [2], 334, 14, [2], 9, [1] s.
- Adresář Republiky československé pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství. Sv. 2, Země Moravskoslezská, Slovensko, Podkarpatská Rus. Seznam oborů. – Rejstříky k seznamu oborů.* Praha: Rudolf Mosse, 1935, s. 1979-3584.
- Almanach Zemplína : Michalovce 1056 – 1956.* Michalovce: OV KSS, 1958. 202 s. + nestr. fotogr. príl.
- BALÚNOVÁ, Melánia a kol. (zost.). *Bibliografia novín a časopisov vychádzajúcich na Slovensku v rokoch 1945 – 1960.* Martin: Matica slovenská, 1995. 1286 s. ISBN 80-7090-320-1.
- BARRIOVÁ, Katarína. *Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901 – 1918).* Košice: ŠVK Košice, 2013. 767 s. ISBN 978-80-85328-65-3.
- BELEJ, Milan. *Michalovce od druhej svetovej vojny do roku 1989.* In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec.* Košice: Typopress, 2007, s. 313-364. ISBN 978-80-89089-63-5.
- BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996.* Bratislava: Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin: Matica slovenská, 1997. 214 s. ISBN 80-85170-25-6.
- GEŠKOVÁ, Želmíra a kol. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53.* Martin: Matica slovenská, 1998. 780, [24] s. ISBN 80-7090-497-6.
- HLOHIN, Miloš, MOLNÁR, Martin (zost.). *História Michaloviec II.: Michalovce ako sídlo Zemplínskej župy (1919 – 1922).* [Michalovce]: Jozef Rovňák – Excel, s. r. o., 2019. 123 s. ISBN 978-80-89512-09-6.
- História Michaloviec V.: Gymnázium v Michalovciach v prvej polovici 20. storočia.* Zost. Miloš Hlohin. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2022. 128 s. ISBN 978-80-972332-5-9.

114 Uvádzame v poradí: meno, rok činnosti.

- JARONĚ, Karel. Kníhtlač na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Ročenka československých knihtiskařů*, roč. 18, 1935, s. 85-87.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- KIPSOVÁ, Mária, VANČOVÁ, Tatiana, GEŠKOVÁ, Želmíra (zost.). *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská, 1984. 823 s.
- KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 100-189. ISBN 978-80-89089-63-5.
- KOVAČIČOVÁ, Eva, ŠTVRTECKÝ, Štefan (zost.). *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1991. 296 s. ISBN 80-7090-076-8.
- LUPTÁK, Ludovít. *Zemplín v budovaní slovenskej štátnosti : Michalovce, Humenné, Trebišov, Snina, Sečovce, Medzilaborce, Vranov, Stropkov*. s. l. [Bratislava]: s. n. [Slovenská ľudová kníhtlačiareň], s. a. [1939]. 64, [8] s.
- Michalovce : čas v obrazoch*. Zost. Vladimír Sekela. [Nižná Myšľa]: Print4U, s. r. o., 2018. 360 s. ISBN 978-80-972556-1-9.
- MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch 1918 – 1938. In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 190-262. ISBN 978-80-89089-63-5.
- MICHNOVIČ, Imrich. Michalovce v rokoch autonómie a prvej Slovenskej republiky (1938 – 1944). In SEKELA, Vladimír, JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice: Typopress, 2007, s. 263-309. ISBN 978-80-89089-63-5.
- MOLNÁR, Martin, STARJÁK, Matej. *História a súčasnosť „Domu zdravia“*. [Michalovce]: Michal Klima, 2007. 31 s. ISBN 978-80-969812-0-5.
- MOLNÁR, Martin, STARJÁK, Matej. *Michalovce : čas v obrazoch*. [Nižná Myšľa]: Print4U, s. r. o., 2018. 360 s. ISBN 978-80-972556-1-9.
- MOLNÁR, Martin. *Priezviská v Michalovciach v rokoch 1711 – 1944*. Michalovce: Občianske združenie Priatelia Zemplína, 2012. 128 s. ISBN 978-80-970812-1-8.
- FEDOR, Michal (zost.). *Bibliografia periodík na Slovensku v rokoch 1939 – 1944*. Martin: Matica slovenská, 1969. 552 s., 28 s. obr. príl.
- POTEMRA, Michal. *Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918*. Martin: Matica slovenská, 1963. 818 s.
- REPČÁK, Jozef. Knižná kultúra do roku 1945. In *Slovensko. Kultúra. II. časť*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 465 – 506.
- REPČÁK, Jozef. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: „Tlač“ svojpomocné družstvo kníhtlačiarov, 1948. 157, [2] s.
- Rozvoj knižnej kultúry po oslobodení. In *Slovensko : Kultúra. 2. časť*. Zost. Karol Rosenbaum a kol. Bratislava: Obzor, 1980, 507-521.
- SOMMER, Štefan. *Dejiny kníhtlačiarsťva na Slovensku 1440 – 1939*. Bratislava: Odborné učňovské školy a ŠUR, 1939. 11 s.
- ZITRICKÁ, Monika. *História Michaloviec I. : Židia v Michalovciach*. Michalovce: Priatelia Zemplína, 2017. 128 s. ISBN 978-80-972332-2-8.

Online zdroje

- DOMENOVÁ, Marcela. Kníhtlačiarne na území Podkarpatskej Rusi v rokoch 1922 – 1939 podľa Ročenky československých kníhtiskařů. In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 19, 2024, č. 2, s. 30-40. ISSN 1337-0707. In http://dejiny.unipo.sk/PDF/2024/02_2_2024.pdf (cit. 01. 01. 2025)
- DOMENOVÁ, Marcela. Tlačiarne na území východného Slovenska na základe Ročenky československých kníhtiskařů v rokoch 1922 – 1939. In DOMENOVÁ, Marcela (ed.). *Spoločnosť a dejiny VI. : pamiatky – knižná kultúra – pramene*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity, 2024, s. 48-78. ISBN 978-80-555-3384-1. In <https://elibrary.pulib.sk/elpub/view/isbn/9788055533841>. (cit. 01. 10. 2025)
- DŽUJKO, Ján. Jednota sv. Cyrila a Metoda (1940 – 1944). In *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 18, 2023, č. 2, s. 80-81. ISSN 1337-0707. (cit. 25. 09. 2025)
- Gróf Sztáray-fé e mauzoleum. In <https://dikda.snk.sk/view/uuid:dbb66ad0-f8c4-4987-85c6-79fe5fa48249?page=uuid:6395bbf6-9927-4d72-8d77-6822cbd571bb> (cit. 02. 10. 2025).
- Knižná kultúra [online]. Encyclopaedia Beliana, ISBN 978-80-89524-30-3. In <https://beliana.sav.sk/heslo/knizna-kultura> (cit. 28. 10. 2025)
- Likvidácie podnikov Židov (1941 – 1942). (cit. 23. 09. 2025). In <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9784>; <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9869>; <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=8439>; <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9054>; <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=9938>
- Nagymihály – Kórház. In <https://dikda.snk.sk/view/uuid:2cc834da-561b-489e-a317-3d8c3292a21d?page=uuid:16ce3c26-12bb-4168-ac43-24ae08169176> (cit. 02. 10. 2025)